

UNA VISIÓ DE GÈNERE DELS MOVIMENTS SOCIALS BARCELONINS (1913-1918)

MARTA LÓPEZ DEL CASTILLO I RUIZ

INTRODUCCIÓ

Entre els pocs estudis que la historiografia ha dedicat a les dones obreres catalanes del segle present, els moviments de 1913 i de 1918 han estat dels que més interès han atret.¹ Les línies següents pretenen ser una aportació al que ja s'ha dit afegint-hi alguna idea més amb vista a ampliar en un futur la investigació d'aquests moviments, amb la voluntat de no limitar-se a fer història contributiva i presentar algun element de reflexió. Per altra banda, cal deixar constància en favor de la història contributiva que és aquesta la que ha estimulat treballs posteriors, com també cal afegir-hi que aquesta manera de fer història no ha estat exclusiva en certs estudis sobre la dona, sinó que va ser tota una tendència de la història social del nostre país.²

Per a la realització de l'article present s'ha comptat amb un buidatge de premsa a partir d'*El Diluvio*, *Diario de Barcelona*, *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*. L'ús exhaustiu d'*El Diluvio* ha estat interessant per l'evolució que manifesta el diari (de caràcter republicà radical) en passar de mostrar obertament la desconfiança envers les mobilitzacions a principis de juliol de 1913 a justificar-les, atacant l'actuació de la patronal i del Govern al començament d'agost de 1913. Així mateix, durant el gener de 1918 simpatitzà amb les dones mobilitzades. Aquesta posició contrasta amb la del *Diario de Barcelona*, totalment pro governamental i pro patronal.

Tots dos moviments tenien objectius diferents: el 1913 hom reivindicava la jornada de nou hores, i la pujada d'un 2% dels salaris i d'un 40% en el treball a preu fet, així com es reclamava l'aplicació de les lleis de 1900 i 1912 que regulaven el treball nocturn i el dels infants. Era un moviment vaguístic amb objectius laborals i comptava amb el suport organitzatiu, fonamentalment,

1. D'una banda, hi ha estudis específics: Albert BALCELLS (1974), *Trabajo industrial y organización obrera en la Cataluña contemporánea (1900-1936)*; Lester GOLDEN (1981), «El rebombori del pa del gener del 1918», a *L'Avenc*, 45; Temma KAPLAN (1990), «Conciencia femenina y acción colectiva: el caso de Barcelona, 1910-1918»; AMELANG (1990), *Historia y género: las mujeres en la Europa moderna y contemporánea*; Josep LLUÍS MARTÍN RAMOS (1992), «Guerra y conflictividad social»; J. L. MARTÍN RAMOS i J. SERRALLONGA (1992), *Condicions materials i resposta obrera a la Catalunya contemporània*. I, per una altra banda, hi fan esment obres d'abast més general: HUERTAS CLAVERIA (1978), *Obrers a Catalunya*; Mary NASH (1988), «Treball, conflictivitat social i estratègies de resistència: la dona obrera a la Catalunya contemporània»; NASH ed. (1988), *Més enllà del silenci*; Jordi PALAFOX (1991), *Atraso económico y democracia en España*; KAPLAN (1992), *Red City, Blue Period. Social Movement in Picasso's Barcelona*; M. Dolores RAMOS (1993), «¿Madres de la revolución? Mujeres en los movimientos sociales españoles (1900-1930)»; F. THEBAUD (1993), *Historia de las mujeres. El siglo xx*, vol. 5.

2. Sobre aquest tema, vegeu: Mary NASH (1991), «Dos décadas de historia de las mujeres en España: una reconsideración», a *Historia Social*, núm. 9.

d'un sindicat: La Constància de l'Art Fabril. I es dotà d'una sèrie d'instruments organitzatius (un comitè de vaga format pels diversos sindicats del tèxtil que se sumaven al moviment, un comitè pro presos, un comitè de premsa, unes assemblees, la distribució de carnets pels sindicats per identificar-se i la bossa de resistència) i mobilitzadors (mítings multitudinaris i assemblees per districtes, marxes per la Rambla, marxes pels diversos barris). Per altra banda, el moviment de 1918 tenia un objectiu molt més marcat per la necessitat: l'encariment dels productes bàsics (bacallà, oli, carbó, farina) i dels lloguers, producte de la inflació, com també l'establiment d'uns preus intervencionistes per la Junta de Subsistències que no s'adeien amb la realitat. L'organització i la mobilització del moviment van quedar reflectides a la premsa en el seu caràcter espontani.

La cronologia de les dues mobilitzacions és marcada per elements diferents. En primer lloc, la vaga de 1913 seguí una dinàmica autònoma, sense deixar-se imposar condicions des de fora (per la força de la repressió militar, per la posició de força que d'entrada tingué el Govern), i s'acabà per decisió de les seves protagonistes. Aquesta dinàmica queda plasmada a les etapes següents que hem observat:

- a. La preparació de la vaga des del mes de juny.
- b. De l'esclat de la vaga el 29 de juliol al 4 d'agost, en què cau el comitè de la Confederació Regional del Treball i es constitueix un nou comitè de vaga.
- c. Del 5 d'agost, en què s'inicien manifestacions de dones, a l'11 d'agost, quan l'assemblea rebutja la proposta d'acord feta pel Govern.
- d. Del 12 d'agost, quan les manifestacions de dones guanyen més pes i la repressió policial i militar guanya en virulència, al 16 d'agost, en què torna a rebutjar-se la proposta del Govern.
- e. A partir del 16 d'agost, quan es manifesta una divisió dins el moviment entre el pla i la muntanya, fins al 22 d'agost, en què una assemblea aprova la transacció que proposa el Govern: jornada de tres mil hores l'any sense augment de sou (que en la pràctica significava jornada diària de deu hores).
- f. A partir del dia 22, que es publica el real decret que estableix les deu hores, fins al seu compliment, que topà amb la resistència de la patronal i l'amenaça de locaut.

En canvi, la cronologia dels fets de 1918 no és pas marcada per la dinàmica pròpia, sinó per la repressió, de manera que només podem presentar el desenvolupament del moviment en les dues etapes següents:

- a. Del 8 de gener, en què hi ha els primers avalots a les carboneries, es va ascendint fins que de manera organitzada en alguns llocs, i espontània en uns altres, el dia 23 de gener les dones imposen la pròpia taxa de preus als barris respectius, que és acceptada pels venedors com a mal menor.

- b. A partir del 24 de gener, en què es declara l'estat de guerra a la província de Barcelona i hom destitueix el governador. La xifra de dones vaguistes arriba al seu punt màxim el divendres 25 (eren 26.080 dones i 1.840 homes). El dilluns següent, el 50% de les dones ja tornen a la feina.

Malgrat aquestes diferències bàsiques (d'organització i de pressió externa), tots dos moviments es caracteritzen per les demostracions públiques de les dones en manifestacions

—les quals eren desfilades ordenades— que tenien el mateix punt d'arribada: el palau del Govern Civil. Alhora, pensem que moltes de les participants en els dos moviments devien ser les mateixes persones. Almenys hi ha un nom identificat en la direcció de tots dos que sembla coincidir en la mateixa persona.³

Per altra banda, cal que digui algunes coses que en treballs precedents no apareixen i que, en tot cas, s'haurien de mirar amb més deteniment: en primer lloc, les manifestacions de dones de 1913 sembla que realment són convocades i organitzades des dels locals del sindicat, i tenen un caràcter complementari de tota l'altra activitat que s'hi realitza i no pas un caràcter alternatiu. En segon lloc, en cap d'aquests dos anys no arriba a esdevenir-se una vaga general, encara que se'n parlà i hi hagué moltes vagues de solidaritat. En el cas de 1913 no hi hagué una vaga de ferroviaris, tot i que aquests estaven disposats a fer-ne si el sector del tèxtil ho demanava, i sí que, en canvi, alguns dels seus dirigents participaren en assemblees del tèxtil. Alhora, cal afegir-hi que no hi ha cap constatació a la premsa esmentada de processons periòdiques de dones de mercat en mercat ni durant 1913, ni durant 1918.⁴ Finalment, seria interessant corroborar les aportacions de Lester Golden sobre la vinculació de les dones de 1918 a algunes organitzacions de partit i alguns sindicats perquè proporcionaria nova llum a la qüestió; de tota manera, a la premsa consultada només se'n pot deduir alguna vinculació a sindicats de sectors.

SISTEMA DE GÈNERES

La societat catalana del començament de segle compartia el sistema de gèneres establert per a tota la societat occidental i basat en la divisió d'esferes, que atorgava a la dona l'esfera privada i a l'home la pública. Aquest plantejament és l'eix de la ideologia de la domesticitat sobre el qual el pensament conservador va teoritzar i que el conjunt de la societat tenia interioritzat: el paper de la dona era, doncs, el de mantenidora de la llar i mare protectora. S'afirmava així que el treball assalariat impedia un desenvolupament adequat de la funció maternal i familiar.⁵ L'escàs moviment obrer organitzat havia deixat manifest en el congrés de Saragossa de 1872 el dret de la dona al treball assalariat. Aquesta proclama no es pot considerar fruit de cap reivindicació específica, sinó que més aviat mostra l'existència d'una controvèrsia en aquest sentit al si del moviment obrer.

Trobem interessant el concepte que planteja Temma Kaplan de consciència femenina com a acceptació per part de les dones del sistema de gèneres que la societat té establert, l'element central de la qual és la conservació de la vida, cosa que té conseqüències importants: «...al colocar la necesidad humana por encima de otras exigencias sociales y políticas, y la vida humana por

3. Aquesta és María García, que no crec que sigui la mateixa socialista madrilenya a qui es refereix Kaplan, més aviat sembla una coincidència de noms. María García pertanyia a *La Constància*, va estar al comitè de vaga del 1913 i formà part d'un grup discordant d'aquell comitè alhora. De la mateixa, el 1918 la trobem formant part de la comissió d'Amàlia i es mantingué en la comissió que destitueix l'anterior.

4. Vegeu KAPLAN (1992).

5. Sobre el pensament conservador, podeu veure Cristina DUPLAA (1989), «Les dones i el pensament conservador contemporani»; NASH (1988); Geraldine SCANLON, *La polémica feminista en España*; Mary NASH (1988). I sobre la influència d'aquest pensament en les característiques del feminisme català: Mary NASH, «Desde la invisibilidad a la presencia de la mujer en la historia: corrientes historiográficas y marcos conceptuales de la nueva historia de la mujer», a *Actas I Jornadas de investigación disciplinaria*, Madrid.

encima de la propiedad, los beneficios e incluso los derechos individuales, la conciencia femenina crea la visión de una sociedad que todavía no ha hecho su aparición. La cohesión social se alza sobre los derechos individuales y la calidad de la vida, por encima del acceso al poder institucional». ⁶ És un concepte que s'aparta d'uns altres models d'anàlisi i que empraré juntament amb la proposta de Joan Scott (cal avançar, però, que en l'aplicació d'aquests conceptes he trobat alguns problemes). Joan Scott va fer un plantejament que intentava esquematitzar com el gènere pot ser útil en qualsevol anàlisi històrica. D'una banda, com a element interrelacionat amb el poder en tots els nivells i, d'una altra, el defineix a partir de quatre elements: *a*) símbols culturalment disponibles (per exemple, en la cultura cristiana, Eva i Maria); *b*) conceptes normatius, els quals s'expressen en doctrines religioses, educatives, legals..., que alhora s'instauren a partir del rebuig o de la repressió de possibilitats alternatives; és a dir, molts cops aquests conceptes són resultat d'un conflicte; *c*) àmbits diferents en què es construeix el gènere, fora del sistema de parentiu: mercat de treball, educació, política; *d*) la identitat subjectiva. ⁷

Si parlem de divisió d'esferes com de possibilitats d'accés al poder i/o al control d'àmbits diferents segons el sexe, hi observem que no es qüestiona el control de la dona dins l'àmbit familiar (d'aquí el mite que la dona mana més que l'home), mentre que resta fluixa l'argumentació de la prohibició de l'accés de la dona a l'esfera pública perquè en tots els casos se n'ha de fer una excepció: és justificat que la dona treballi quan ho marca la necessitat. ⁸ Aquesta argumentació del pensament conservador la utilitza la dona de classe mitjana quan es troba en situació personal extrema i l'expressen alguns homes organitzats en el moviment obrer. Però, a partir d'entrevistes personals, hem arribat a la conclusió que homes i dones de les classes populars no es plantejaven mai que la dona hagués de deixar de treballar pel fet d'haver-se de casar, així com tampoc no es plantejaven qui havia de fer les tasques de la llar i tenir cura de les criatures. ⁹ Així doncs, si tenim una part de la ideologia de la domesticitat que coixeja, n'hi ha una altra que no ofereix cap mena de dubte: en qualsevol circumstància és la dona qui es fa càrrec de la llar i, en la seva absència, se'n fa càrrec qualsevol altra dona de la família (una filla, la mare...) o del veïnat (aquí hi ha una de les funcions de les xarxes de veïnes). ¹⁰ En aquest sentit, potser cal afegir-hi que ens inclinem per una visió de la participació de la dona en el món laboral de la indústria com a part de la necessitat i de l'estratègia familiar de subsistència i no pas com una victòria de les dones sobre aquella ideologia subordinadora. ¹¹

6. KAPLAN (1990), p. 267.

7. SCOTT (1990).

8. NASH (1988).

9. Tinc dues entrevistes enregistrades, efectuades l'any 1992. Una és a Teresa Pàmies, nascuda a Barcelona l'any 1900, obrera temporal en diferents sectors, entre ells el tèxtil. L'altra és a Antònia Gort, nascuda a Barcelona l'any 1898, treballadora a domicili en el sector de l'agulla.

10. KAPLAN (1990 i 1992); RAMOS (1993).

11. Tenen la visió del treball fabril de la dona com a resultat d'una necessitat, tant BALCELLS (1974) com NASH (1988). En canvi, Anne-Marie SOHN (1993) planteja una visió diferent per al cas europeu a «Los roles sexuales en Francia e Inglaterra: una transición suave»; THÉBAUD (1994).

Dels quatre conceptes que Joan Scott esmenta per a la definició de gènere, incidirem en el que fa referència a l'element simbòlic i alhora d'identitat subjectiva. D'altra banda, pot ser possible d'entreveure si els conceptes normatius que parteixen de la interiorització col·lectiva de la ideologia de la domesticitat es mostren com a fruit d'un conflicte latent.

ELS SÍMBOLS I LA IDENTITAT

Dins del moviment de la vaga de l'agost de 1913 no s'observa cap símbol propi amb què les dones s'identifiquessin. Però des de fora sí que s'hi troba una referència de Gabriel Alomar, el qual fa un paral·lelisme entre els símbols de l'obra de Teresa Claramunt i les dones en vaga enfront de les dones benestants: el món que mor i el món que neix:

Tota la nostra Espanya està compresa entre els dos exèrcits femenins: dames i obreres, el món que mor i el món que neix; les qui s'obstinen en què la roda no marxi o les que impulsen el volant frenètic, i a l'entretant senten florir en si mateixes una consciència nova, com devia sentir l'home quan sortia de la primitiva animalitat.¹²

Per altra banda, el moviment de gener de 1918 no presenta cap símbol concret, però sí una voluntat d'identitat col·lectiva que va ser expressada per Rosari Dolcet al míting del dia 20: «Rosario Dolcet hizo historia del movimiento de mujeres, dando la voz de alerta contra los elementos perturbadores que se han presentado para desvirtuarlo».¹³

És una llàstima que no disposem fil per randa de tot el que va dir, però amb això ja n'hi ha prou per saber que les dones que encapçalaven aquell moviment tenien clar que formaven part d'un altre de més global, amb una història pròpia que en aquella ocasió ella volia recordar; segurament era una història vinculada al ram del tèxtil. Fixem-nos també que, a part d'un model històric que es recorda, també hi ha un model antagonista que es rebutja. Sap greu no tenir elements més concrets que aquests.

EL CONFLICTE LATENT DURANT L'AGOST DEL 1913

L'any 1913, quan durant la vaga va ser detingut tot el comitè de la Confederació Regional del Treball, les esposes i les filles d'aquests (tots eren homes) van presentar-se davant el governador per reclamar un tracte d'igualtat amb els detinguts: o els alliberaven o les empresonaven amb ells. Elles afirmaven tenir la mateixa responsabilitat que aquells, tal com escrigueren a la carta que presentaren:

Señor: nosotras, esposas e hijas de los que injustamente yacen en la cárcel por el solo hecho de un excesivo humanismo quizás, que nosotras no solo compartimos, sino que las más de las veces les inspiramos, alentándoles a ejecutar el sacratísimo deber o derecho de la justicia humana, venimos aquí no a protestar, sino a decirlos que se nos considere igual que a ellos y, por lo tanto, queremos que se nos lleve a la cárcel para compartir con nuestros compañeros y nuestros hijos la injusticia de que son víctimas.

12. Gabriel ALOMAR, «La feminitat nova», a *La campana de Gràcia*, Barcelona, 9.8.1918.

13. *El Diluvio*, 21.1.1918.

No queremos sufrir los estragos aniquiladores de la miseria en el goce de la libertad [...].

Decidid, señor.¹⁴

Les dones van fer una seguda al despatx del governador, que les havia rebudes pensant-se que es tractava d'una comissió habitual. Aconseguir que se n'uessin va portar molta feina als guàrdies de palau i, en sortir totes, encara en quedà una a dins.

Si n'analitzem el contingut, veiem que hi ha idees que topen amb la ideologia de la domesticitat: elles són les inspiradores, o portadores, d'aquells ideals de justícia de què són acusats els homes, en són les transmissores. I davant del poder públic exigeixen el reconeixement d'aquesta responsabilitat. Però al costat de l'afirmació d'igualtat i de la voluntat del reconeixement públic, elements que topen amb la ideologia de la domesticitat, també hi ha un altre element que mostra parcialment la seva interiorització: elles han tingut la part passiva de transmetre idees des del seu rol privat i els homes la part activa de posar-les en pràctica.

Ahora, els homes vaguistes tenien totalment interioritzada aquesta ideologia i apel·laven a la consciència femenina de les obreres. Aquests homes eren els delegats de la Muntanya, que després de la darrera assemblea de Barcelona intentaven en un manifest convèncer les obreres d'acceptar l'oferta governamental. Vegem alguns fragments significatius de la carta dels delegats:

[...] Repárese que los sábados las mujeres no pueden en la jornada de 60 horas realizar sus quehaceres domésticos, algo abandonados durante la semana, y esto puede armonizarse trabajando durante la semana algo más para terminar los sábados más temprano, de acuerdo patronos y obreros. [...]

Mujeres huelguistas de Barcelona: ¡Levantaos!

Acudid en masa a vuestros directores; decidles, exigidles, que no queréis persistir en la actitud tan intransigente como loca; que el hambre se enseñoera de nuestros hogares y que la misma es mala consejera; que de aceptar el real decreto obtendréis un triunfo, aunque pequeño, positivo; que de seguir por el sendero impendido, la impotencia os llevará al vilipendio y a la derrota.

Ciudadanas! ¡Compañeras! La batalla que hasta ahora con privaciones habéis sostenido vais a perderla irremediabilmente.

¡No deis por más tiempo oídos a equivocados que os llevan a la ruina!

¡Exigid! ¡Levantaos!

Os lo ruegan los delegados de varias poblaciones de Cataluña.¹⁵

Com podem veure, no tan sols recordaven a les dones els seus deures (que es consideren immanents a elles), sinó que també les titllaven de persones sense criteri propi que eren conduïdes per uns altres que les manipulaven. Aquesta mateixa idea era compartida pel governador, que en cert moment manifestà que eren pobres dones enganyades i que no tenien prou idea de les coses.¹⁶ Però el fet és que es dirigien a les dones perquè sabien que eren elles les qui en aquesta

14. *El Diluvio*, 8.8.1913.

15. *El Diluvio*, 18.8.1913 i 22.8.1913.

16. El governador, Francos Rodríguez, declarava llavors: «Esas manifestaciones públicas deben acabarse —nos dijo el señor Francos Rodríguez—, pues a esas pobres mujeres hay quien les llena la cabeza de tonterías

vaga tenien el poder de decidir. Un poder en l'esfera pública que elles mateixes van prendre gràcies a la seva voluntat i l'organització sindical.

El comitè de vaga, del qual també formaven part dones, va escriure una resposta, la qual seguia un criteri de classe i obviava l'element gènere (segurament, per a aquella resposta no hi havia argumentació). Si bé el manifest parla dels «companys i companyes» que estan heroicament en vaga, no pot evitar de dir que «Nuestra dignidad de hombres lanza la presente hoja a la opinión pública...»,¹⁷ referència aquesta a la manca de «dignitat d'homes» que tenien els delegats de la Muntanya, però, alhora, excloent inconscientment (o no) les dones de l'acció pública de redactar un manifest i sentir-se'n autores.

La resposta de les dones va ser pràctica i no pas per escrit. Després de l'assemblea del dia 16 hi mostraren el seu suport amb l'acord de continuïtat de la vaga, que també fou seguida als pobles d'on provenien aquells delegats.

En els xiulets i els crits que les obreres dediquen als delegats durant les assemblees, perquè defensen la tornada a la feina, pot haver-hi un sentiment general que la crònica del diari transcriu així:

[...] Habla después una mujer, que dice que de ningún modo se debe reanudar el trabajo el martes y que si los hombres flaquean y carecen de valor, las mujeres se encargarán de continuar la huelga.¹⁸

Per tant, s'accepta explícitament el paper subordinat de la dona obrera a la direcció sindical per homes, però si aquesta falla, elles amenacen de suplir-la. Això podria lligar amb la idea de Kaplan, segons la qual la consciència femenina pot arribar a ser revolucionària quan exigeix els drets que es deriven del sistema de rols. Però en aquest cas no es tracta de defensar el dret a la vida, sinó de reclamar unes condicions de treball. Dit això, es podria optar per una interpretació agosarada i dir que aquesta amenaça a la massa masculina podria ser expressada així: si els homes no compliu el que s'espera de vosaltres segons aquest sistema, les dones el canviarem. El sentit revolucionari, però, varia: no es tracta de portar el sistema de rols fins a les últimes conseqüències, sinó de canviar-lo si no serveix per als seus interessos.

EL CONFLICTE LATENT DURANT L'HIVERN DEL 1918

El moviment que va esdevenir-se aquell hivern, a diferència de l'anterior, havia expressat des del principi la seva voluntat de ser exclusivament de dones (d'altra banda, cal tenir en compte que les motivacions que mouen cadascun dels moviments són originàriament diferents). El cartell que portava Amàlia Alegre cridava només les dones, no es permetia els homes participar en les manifestacions¹⁹ i se'ls privava el pas als mítings (recordem que els periodistes havien d'anar

y las impulsa a actos de esta índole», a *El Diluvio*, p. 15, 12.8.1913. D'altra banda, la figura de Francos Rodríguez seria mereixedora d'un estudi més aprofundit. Es pot llegir un text d'ella a la recopilació de Mary Nash (1983), *Mujer, familia y trabajo en España*.

17. *El Diluvio*, 22.8.1913.

18. Part del resum de l'assemblea celebrada el 10 d'agost publicat per *El Diluvio*, 11.8.1913.

19. «Como que el ambiente les es favorable y cuentan con las simpatías del público, fueron muchos los transeúntes y vecinos que pretendieron sumarse a las manifestantes, pero éstas, con energía, rehusaban a los hombres que querían unir su protesta a la de las manifestantes», a *El Diluvio*, 12.1.1918.

acreditats). Alhora, també la convocatòria de vaga es feia exclusiva per a les dones.²⁰ Aquesta actitud féu un tomb, no sabem ben bé a partir de quin moment, però queda expressat en el míting a l'aire lliure darrere la Monumental, el dia 23, quan Lola Ferrer anuncià el canvi de criteri i cridà també els homes a la vaga.²¹

Durant aquell mes trobem mostres reals de la interiorització de la ideologia de la domesticitat, expressada tant als articles de fons de la premsa com en les intervencions de les dones en els mítings dels dies 17 i 20. La justificació que donava la premsa era la següent:

[...] Eran mujeres principalmente las que formaban las manifestaciones. Ellas han de llenar la mesa y ellas saben mejor que nadie que esto es imposible a los precios que se les venden los comestibles. La ira ha derivado contra establecimientos llamados de recreo, que las mujeres protestantes con gran simplicidad, juzgan un escarnio a su pobreza. Cuando hay quien no puede comer, creen un insulto que se tire el dinero en vicio y en pasatiempos.²²

L'opinió pública i aquelles dones compartien la idea que es tractava bàsicament d'una qüestió moral. I, alhora, es creien les millors dipositàries d'aquells valors morals: «Nadie con más voluntad y con más desinterés —exclamó— defenderá nuestras vidas y las de nuestros hijos».²³

Però és curiós que en aquest mateix míting hi hagués una crítica clara als homes del moviment obrer perquè no qüestionaven la divisió sexual del treball. La crítica provenia de Llibertat Ròdenes, la qual la premsa qualifica amb grans dots de paraula: «Luego preguntó:/ —¿Dónde están las mujeres de los cien mil obreros sindicados que hay en Barcelona? / La oradora fue muy aplaudida».²⁴

La pregunta com a crítica i la bona rebuda d'aquesta a la sala signifiquen que aquelles dones devien considerar contradictori el fet que uns homes poguessin defensar ideals d'un món més just i en un moment com aquell tenir les dones tancades a casa.

Per tant, a diferència de 1913, durant la mobilització per les subsistències, el 1918 les dones utilitzaren (o tiraren per la cara) la ideologia de la domesticitat i la pròpia consciència femenina per legitimar la defensa dels seus interessos. Però només la utilitzaven. Per alguna mena de raonament que desconexem, van reorientar la seva estratègia i van clamar la unitat de tots els treballadors, homes i dones, davant la fam. La repressió, però, havia d'arribar abans que hi pogués haver cap resposta de la classe treballadora en conjunt.

20. «A los hombres se les decía que debían seguir trabajando, pues bastaban las mujeres para conseguir lo que se proponen. Siguiendo estas instrucciones cesaban en el trabajo las obreras y continuaban los obreros», a *El Diluvio*, 15.1.1918.

21. «(...) dijo que si hasta ahora las mujeres habían rechazado el concurso de los hombres, desde este momento cambiaban de criterio y pedían el apoyo de todos los trabajadores», a *El Diluvio*, 24.1.1918.

22. Fan referència a la imposició per part de les dones que es tanquessin els *music-halls*. *El diluvio*, 12.1.1918. Tal com s'explica en obres generals sobre el període (per exemple, a Josep TERMES, *De la revolució de setembre a la fi de la guerra civil*), el Paral·lel no era zona de luxe, sinó popular, fins a quin punt, ens preguntem, les dones no estaven evitant que part dels seus familiars dels pobres desapareguessin en aquells locals? Només és una suposició que caldria comprovar.

23. Fragment de la intervenció de Rosari Dolcet al míting del cinema Muntanya el 20 de gener. *El Diluvio*, 21.1.1918.

24. Intervenció al míting del cinema Muntanya el 20 de gener. *El Diluvio*, ídem. Lester GOLDEN (1981) extreu la síntesi de la mateixa intervenció de *Tierra y libertad*, 23.1.1918.

GÈNERE I CLASSE

En tots dos moviments hi ha alguns fets reveladors de l'autoidentificació de les dones com a part de la classe obrera amb l'especificitat del seu gènere, com ja havia observat Mary Nash. Per un costat, les dones de les classes populars es tenen presents les unes a les altres a l'hora de protagonitzar una protesta. Quan es realitzà la vaga de La Constància, Paulina Roca féu una crida a les mestresses de casa perquè se solidaritzessin amb les obreres.²⁵ I, quan les mestresses de casa i les treballadores a domicili sortiren a protestar per les subsistències, anaren a buscar les obreres a les fàbriques i als tallers i aquestes es declararen vaga (en l'aspecte extern, les unes no es distingien de les altres). I, per l'altre costat, la seva autoidentificació també es construeix per «oposició a».

Així és com es presenten les obreres el 1913 quan pretenen imposar l'antiga estratègia sindical de pacte directe amb els patrons, sense la intervenció d'una administració que sempre s'havia mostrat dèbil: com a obreres davant l'enemic directe, l'industrial.²⁶

I el 1918, l'enemic directe és l'especulador, objecte dels assalts i dels controls. Però també aquella societat opulenta que aguditzava la seva misèria i el benestar d'uns pocs. Per això identificaven les «dames», que es distingien fàcilment d'elles pel seu aspecte exterior, com a part d'aquell món de luxe que el poder pretenia resguardar. I així obligaven aquelles dames i senyorettes, que es passejaven per la ciutat i anaven a comprar, a incorporar-se a les seves marxes per tal de resguardar-se elles de les envestides de la policia i la guàrdia civil:

[...] Las mujeres subían a los tranvías en la Rambla, y de ellos obligaban a bajar quieras no quieras, a todas las señoras y señoritas que encontraban, haciéndolas unirse a la manifestación.

Las protestas eran inútiles. A una señora que iba en coche le obligaron a que descendiera del vehículo. Como dicha señora opusiera resistencia, la arrancaron del coche a viva fuerza, y una vez en tierra, la obligaron a que llevase uno de los cartelones.²⁷

Pràctica que es va aconsellar de continuar emprant en el míting del dia 20:

Vicenta Companys habló para exhortar a sus compañeras a que continuaran en la actitud de resistencia que han emprendido hasta lograr el abaratamiento de las subsistencias.

Aconsejó que en adelante se obligue a las esposas de los ricos a que se unan a la causa de las pobres para evitar que sean apaleadas por la fuerza [...].²⁸

Al marge del fet que les classes populars, tant homes com dones, tenien molt limitat l'accés a l'esfera pública, podem concloure que la ideologia de la domesticitat topava amb la pràctica quotidiana de les classes populars. Entre la classe obrera, la pràctica era més unidireccional perquè

25. A la ressenya de l'acte que el 3 d'agost es realitzà al Centre Popular, es diu que Paulina Roca (de la qual només coneixem el nom) «hizo un llamamiento para que acudan en su ayuda las mujeres dedicadas a las labores de la casa y que no conocen tampoco las amarguras del taller y de la fábrica», a *El Diluvio*, 4.8.1913.

26. El governador explicava l'entrevista que havia tingut amb les vaguistes: «Del conocimiento que esas pobres obreras tienen de lo que son estas cosas les dará a usted una idea la petición que me han hecho de que los patronos firmaran la real orden», a *El Diluvio*, 12.8.1913.

27. *El Diluvio*, 15.1.1918.

28. *El Diluvio*, 21.1.1918.

era evident que la dona havia de treballar fora de casa i participar en tots els actes públics en què les seves obligacions privades li ho permetessin. Al mateix temps, havia d'afrontar totes les tasques de la llar i les funcions de manteniment de la vida en exclusiva, sense la intervenció de cap home que no volgués ser titllat d'indigne. Per tant, la interiorització del fet de la divisió d'esferes només funcionava en un sentit. I en els conflictes socials és on alhora es fa patent que la separació entre esfera pública i privada es resol amb dificultats.